

سرگوراو زلی

اولین سفیر انگلیس در دربار قاجار

۱۷۷۰-۱۸۴۴

(طراح عهدنامه گلستان)

(ایران در آغاز قرن نوزدهم)

فریدون زندفره

نشر آبی

۱۳۸۶

زندفرد، فریدون، ۱۳۰۴	:	سرشناسه
سرگور اوزلی: اولین سفیر انگلیس در دربار قاجار ۱۸۴۴ - ۱۷۷۰ (طراح عهدنامه گلستان) (ایران در آغاز قرن نوزدهم) فریدون زندفرد	:	عنوان و پدیدآور
تهران: آبی، ۱۳۸۵.	:	مشخصات نشر
۳۱۷ ص.	:	مشخصات ظاهری
964-5709-85-7	:	شابک
فیفا	:	یادداشت
کتابنامه ص [۲۴۳] - ۲۴۶	:	یادداشت
اوزلی، گور. ۱۸۴۴-۱۷۷۰. Ouseley, Gore	:	موضوع
سرگذشتنامه	:	
ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق.	:	موضوع
گلستان: تمایده.	:	موضوع
انگلستان -- روابط خارجی -- ایران.	:	موضوع
ایران -- روابط خارجی -- قرن ۱۳ ق.	:	موضوع
آس ۱۳۲۶/۵، ۹	:	رده بندی کنگره
۹۵۵۱۰۷۲۳	:	رده بندی دیویی
۳۵۱۴۵-۳۵	:	شماره کتابخانه ملی

نشر آبی

سرگور اوزلی

(اولین سفیر انگلیس در دربار قاجار)

فریدون زندفرد

نشر آبی

تهران، خیابان کریمخان زند، شماره ۱۰۹، تلفن ۸۸۴۳۵۲۵

● چاپ اول ۱۳۸۶ ● تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه ● الکتروگرافی: مردمک ● چاپ: خیدری

ISBN 964-5709-85-7

شابک ۹۶۴-۵۷۰۹-۸۵-۷

فهرست

۱۳	توضیحی درباره نوشته
۱۷	مقدمه
۱۹	اصل ونسب و دوران جوانی
۲۳	هفته سال اقامت در هند ۱۸۰۴-۱۷۸۷
۴۵	بازگشت اوزلی از هند ۱۸۰۵
۴۹	ایران در آغاز قرن نوزدهم
۸۷	ورود اوزلی به انگلستان ۱۸۰۵
۹۱	ورود میرزا ابوالحسن خان شیرازی به عنوان سفیر ایران به لندن ۱۸۰۹
۱۰۳	اوزلی به عنوان سفیر انگلیس عازم ایران می شود ۱۸۱۰
۱۰۹	ورود به ایران (بوشهر) ۱۸۱۱
۱۱۷	توقف در شیراز و اصفهان
۱۳۳	حرکت به طرف تهران و ورود به پایتخت
۱۴۷	آغاز مأموریت و عقد قرارداد مودت و اتحاد ۱۸۱۲
۱۵۷	میانجی گری انگلیس در برقراری صلح بین ایران و روسیه
۱۶۳	اوضاع به ضرر ایران تغییر می کند
۱۷۷	یک سال قبل از برقراری صلح
۱۹۵	امضای معاهده صلح گلستان ۱۸۱۳
۲۰۷	پایان مأموریت اوزلی ۱۸۱۴
۲۱۳	اوزلی عازم پترزبورگ می شود ۱۸۱۵-۱۸۱۴

۲۲۷	 سخنی چند درباره کارنامه مأموریت اوزلی در ایران
۲۴۷	 سال‌های بی‌فروغ و انتظاری ۱۸۱۵-۱۸۴۴
۲۵۷	 مروری بر آنچه گذشت
۲۶۳	 ترجمه متن دستور عمل ژرژ سوم پادشاه انگلیس به اوزلی
۲۷۱	 کتابشناسی
۲۷۵	 فهرست اعلام

یادداشت

در تهیه این نوشته تنی چند از دوستان دست همکاری گشودند؛ کمک کردند و مددکار. پاره‌ای از اسناد و نوشتجات قدیمی که در تهران در سترس نبود در اختیارم گذاردند. از این بابت خصوصاً از همکاری دکتر ابراهیم تیموری، دکتر عباس اردوبادی و آقای ایرج امینی بی‌نایت سپاسگزارم. بی‌شک متی است که بر من نهادند. از کتابخانه خصوصی شادروان استاد مجتبی مینوی بهره بسیار گرفتم. سرکار خانم سلطانی، سرکار خانم باقرزاده و سایر همکاران با دلسوزی و سخاوتمندی در رفتار، آثار کمیاب و قدیمی بسیاری را در دسترسم قرار دادند. از این خانه انسانیت و معرفت همواره خاطره‌ای خوب در ذهن دارم. کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه نیز استفاده نمودم و کارکنان همه کارگشا و راهنما بودند و خصوصاً از همکاری مشفقانه آقای جامه بزرگ کمال تشکر را دارم.

زندفرد

توضیحی درباره نوشته

سال‌ها پیش که اوراق پراکنده‌ای را به‌منظور تهیه رساله‌ای مرور می‌کردم، با نام «سرگوراوزلی» آشنا شدم و دریافتم که وی اولین سفیر انگلیس در مفهوم جدید امروزی است که جهت بسط روابط با ایران در آغاز سده نوزده به دربار فتحعلی‌شاه اعزام می‌گردید. و باز دانستم که عمده‌تاً بر اثر کوشش و تمهیدات اوزلی به عنوان میانجی صلح در مخاصمات طولانی بین ایران و روسیه بود که ایران سرانجام به قبول معاهده گلستان^۱ ۱۲۲۸ (اکتبر ۱۸۱۳) تن در می‌دهد. نمی‌دانستم انگلیس در تحمیل آن سند تا آن حد دخیل و مؤثر بوده است. شخصیت اوزلی برایم جالب گردید و خود انگیزه‌ای شد که با آن رجل سیاسی انگلیس بیش‌تر آشنا شوم.

گرچه اوزلی در صحنه سیاسی ایران در آغاز قرن نوزده نقشی فعال داشته ولی با این وجود در ادبیات سیاسی فارسی چندان محل گفتگو و

۱. در این نوشته معاهده و قرارداد مترادف آورده شده است.

التفات قرار نگرفته است. مطالب نوشته شده درباره اش عمدتاً از چند سطر و در مواردی از چند صفحه تجاوز نمی‌کند، و آن هم اکثراً صورت عاریتی دارد و بیش‌تر نقل قول از این و از آن است، و به هر حال تاکنون شایسته تحقیق مجزایی شناخته نشده است. این بی‌خبری درباره اوزلی بیش‌تر از آن جهت غریب می‌آید که وی، همان‌طور که اشاره شد، در تحمیل معاهده گلستان به ایران سهم بوده و یکی از آن سه تفنگداری است که به اعتقاد «لرد کرزن» نظریات و گزارشاتش در ابتدای سده نوزده برای شناساندن ایران و مسائل ایران در محافل تصمیم‌گیری لندن سهمی به‌سزا داشته است. منابع و نوشتجات فارسی تصویر قانع‌کننده و روشنی از وی ترسیم نمی‌کند، و نقاب گمنامی همچنان بر چهره سنگینی دارد.

از قضا دوستی که خود با اسناد دوران قاجار رازونیازی دیرینه دارد، نسخه‌ای از تنها زندگینامه‌ای که درباره اوزلی و از سوی کشیش انگلیسی به نام «جیمز رینولدز» تألیف شده در اختیارم می‌گذارد. ممکن بود این نوشته به فارسی ترجمه می‌گردید و با اوزلی از این طریق آشنا می‌شدیم و مقصود حاصل می‌آمد. ولی این اثر به علت کمبودها و نواقصی که دارد در قالب یک ترجمه واحد آن استطاعت را ندارد که انتظارات و توقعات را برآورده کند. این تألیفی است که بیش از یک قرن و نیم از عمرش می‌گذرد و از جانب مرد خدایی و نه از سوی محقق حریف‌ای و آن هم با دید و نیت خاصی نگارش یافته. پایندی کشیش رینولدز به قواعد و اصول تحقیق علمی چندان استوار و خداپسندانه نمی‌آید. همه کرامات و محامد از آن خودی است و هر چه از پلشتی و فرومایگی نصیب و نشانی است وجهی غریبه دارد. این بی‌انصافی و یک‌سو‌نگری در روایات به جای خود، نوشته از جهات دیگر نیز ناقص و سست می‌نماید. نویسنده در آغاز کلام

بی‌پرده می‌نویسد قصدش حتی‌المقدور دوری از طرح مسائل سیاسی و اختلافات بحث‌برانگیز است، و بیش‌تر در این تحقیق بر خصوصیات شخصی و قلمرو فراخ استعدادهای بدیع و متنوع هنری و علمی اوزلی تکیه دارد. زندگینامه فردی که به ورطه سیاست گام می‌نهد، آن‌گاه که از شروشور و التهاب مباحث و مجادلات سیاسی برکنار ماند، راوی داستان به حق در نقش امانت‌داری صدیق و راستین ظهور نمی‌کند و اوراق تلاش هم از آن کشش و گیرایی لازم بی‌بهره می‌ماند. به نظر می‌آید گوراوزلی با رینولدز در این تنگ‌نظری شریک باشد. یادداشت‌های خصوصی سفیر که بخش عمده نوشته رینولدز متکی بر آن است، شاید مانند روایات غالب کارگزاران سیاسی انگلیس که در زمان حیات تحریر گردیده با حجب و حیای زیادی تقریر شده و اسرار مگو و پشت پرده را به سادگی و بی‌ملاحظه بر ملا نمی‌کند. حداقل نوشته‌های اوزلی چنین سبک و سیاقی دارد، مثلاً چنانچه خواهیم دید در یادداشت‌های سفیر به مسائل مهم سیاسی و مباحث و درگیری‌های مبتلا به زمان مأموریت‌اش هیچ اشاره به دردخوری نمی‌شود - گویی سفیر دفترچه‌اش را نیز محرم این نوع یادداشت‌ها نمی‌دانسته و احتیاطی و سواس‌گرانه به خرج می‌دهد. و بالاخره آن که نوشته رینولدز اثری واحد و مستقل به شمار نمی‌آید و ضمیمه کتابی است که اوزلی درباره پاره‌ای از شعرای بزرگ فارسی‌زبان آن هنگام که در هند اقامت داشته تهیه می‌نماید. با این تفصیل و مذمت‌ها کتاب رینولدز این امتیاز بزرگ را دارد که بی‌بدل است و مهر انحصاری بر خود دارد.

چون قصد آن بود در وادی آشنایی با گوراوزلی تلاشی صورت گیرد، پس لازم بود محوریت این تنها اثر حفظ می‌شد، و از سویی با توجه به کم‌وکاستی‌های مورد اشاره ضرورت داشت نوشته تا آن حد که مربوط به

مسائل ایران می‌گردید با منابع، نوشتجات، اسناد و توضیحات بیش‌تری تقویت می‌شد تا در مجموع و در حد امکان رساله‌ای متعادل و متوازن تقدیم می‌گردید. با این نیت، اثر رینولدز مأخذ اصلی قرار می‌گیرد ولی مباحث و فصولی جدید بر آن اضافه می‌شود که عمدتاً صرف بیان اوضاع و احوال ایران در سال‌های آغازین قرن و دوران اقامت اوولی در تهران و پیامدهای آن می‌گردد. نوشته حاضر، در واقع، ترکیبی است از ترجمه و تحقیق و آن قسمت که مشخصاً به اوولی تعلق دارد مدار زندگی فردی، هنری و کارنامه سیاسی‌اش را از ابتدا تا انتها ترسیم می‌نماید. قسمت ترجمه صورت گزینشی دارد، و ترجمه هم به لفظ است و هم به معنا. این نوشته تلاشی است گرچه مقدماتی، ولی به هر حال گامی است جهت شناخت سفیری که از آن سوی دریاها در اوایل قرن به ایران می‌آید و چند سالی در این دیار اقامت می‌گزیند، ولی از ایران و ایرانی مه‌ری بر دل نمی‌گیرد و اندیشه، رفتار و گزارشاتش در آن مقطع حساس از جمله عواملی می‌گردد که ایران اولین رشته بی‌عدالتی‌های آن عصر بیدادگری را تجربه کند. ..

با محققین و دست‌اندرکاران تاریخ قاجار است که با بررسی و مطالعه حرفه‌ای و شاید با تکیه بیش‌تر بر اسناد رسمی جایگاه واقعی «گوراوولی» را در تاریخ سیاسی ایران مشخص نمایند. به نظر می‌آید اوولی تاکنون از مکافات عمل غافل مانده است.

فریدون زندفرد

اردیبهشت ۱۳۸۵

مقدمه

«شخصیتی که داستان زندگی اش را در این نوشته مرور می‌کنیم فردی خوش اقبال بود، چه نه تنها در پیشینه‌ای که خود از آغاز دل بدان بسته بود کامیاب گردید که با بهره‌گیری ماهرانه از فرصت‌های پیش آمده، خصلتی که تنها در مردان بزرگ می‌توان سراغ گرفت، توانست به منزلتی کاملاً متفاوت و به درجاتی والاتر از آنچه تصور می‌نمود دست یابد. ابتدا حرفه‌ای برگزید که عمدتاً جنبه خصوصی داشت، ولی در نهایت به یکی از شریفترین اشتغالات عمومی روی کرد؛ و در جستجوی شایستگی توانست افتخار مقام و شهرت را نصیب خود کند.»^۱

این مطلع نوشته‌ای است از «جیمز رینولدز» کشیشی که زندگینامه سرگروازلی را حدود یک قرن و نیم پیش به رشته تحریر درآورده است. مقصود از پیشینه‌ای که خود از آغاز دل بدان بسته بود همان مطالعه و

1. James Reynolds, A Memoir of Sir Gore Ouseley, London: Harrison And Co; Printers, 1846, p.1.

فراگیری السنه، ادبیات، فلسفه و موسیقی مشرق زمین است. و مقصود از شریفترین اشتغالات که در نهایت بدان روی آورد همان حرفه دیپلماسی است که بنا و رودش به دربار «اود» در مقام مشاور سعادت علی، فرمانروای آن ایالت در هند و ارتباط با کمپانی هند شرقی آغاز می‌گردد و با انتصابش به عنوان سفیر انگلیس در دربار فتحعلی شاه اعتبار و منزلتی بیش‌تر می‌یابد.

پس در زندگی گوراوولی دو مرحله متفاوت نمایان است. دوره‌ای که شیفته و غوطه‌ور در دنیای شرق است و لحظه‌ای از فراگیری السنه، ادبیات و موسیقی آن دیار غفلت نمی‌ورزد تا آن حد که سرانجام به عنوان شرق‌شناسی معتبر به شهرت می‌رسد. مرحله دیگر، زمانی است که ترک حرفه اصلی می‌کند و به سرزمین ناآشنا و پر آشوب سیاست گام می‌نهد. هفده سال اقامت در هند با دوران شکوفایی‌اش به عنوان یک مستشرق قرین می‌گردد، ولی در آن زمان انگیزه کسب مال و منال از ذهنش دور نمی‌ماند و به تجارت رو می‌آورد و از جمله در رشته نساجی سرمایه‌گذاری می‌کند و چه پنهان کارش هم رونق می‌گیرد. این گریز به سوداگری را، که شاید هم به حکم ضرورت مرتکب شده باشد، بر او می‌بخشیم و اوراق زندگی‌اش را عمدتاً به اعتبار یک مستشرق و یک دیپلمات مورد بررسی قرار می‌دهیم.

سرگذشت گوراوولی را همانطور که عرف چنین نوع نوشته‌ای است با مروری بر اصل و نسب قهرمان داستان و دوران جوانی‌اش آغاز می‌نمایم.